

Радослав Доброта

**ЦРКВА СВЕТОГ НИКОЛЕ У БРАТИШКОВЦИМА
И
НАРОДНА ОСНОВНА ШКОЛА ПРИ ЊОЈ**

а) Црква

Село Братишковци налази се у северној Далмацији, на садашњем подручју општине Шибеник. Удаљено је тридесетак км. северно од овога града. Лежи на почетку Кистањске висоравни.

Сада у селу постоји пуна основна школа — осмогодишња. Затим добро организована и сређена пољопривредна задруга производно-потрошачког типа¹. Село сада има добар прилаз, електрично осветљење, амбуланту, као и здраву изворску и питку воду.

Црква св. Николе од старине је вршила успешно своју мисију васпитавања у духу православног хришћанског учења на великом, а некада још и већем простору Братишковачке парохије. У овој су парохији у XVIII и почетком XIX столећа покатак службовали чак и по три свештеника.^{1а} Парохију сада сачињавају ова села: Братишковци, Горице, Ићево, Какањ, Смрдеље, Ждрапањ, Пластово, Велика Глава, Сонковић, Грачац и Прокљан.

У овој су парохији од почетка XVIII столећа до данас службовали ови свештеници: Мисаило Добретић (Доброта), у првој половини XVIII века, Јован Добретић (Доброта), од 1740. до 1788, који је по потреби цркве кратко време службовао и у Шибенику 1744. године. Поред њега исте 1740. као свештеници у Братишковцима помињу се у млетачким изворима још и Јован Манојловић и Стеван Поповић. Године 1759. свештеник је био Јован Аполовић. Крајем XVIII и почетком XIX столећа био је свештеник Јован Добрета (Доброта) потомак истоименог свештеника, Димитрије Добрета (Доброта) (1785—1833), Петар Кричка (1794—1810), Андрија Добрета (Доброта) (1802—

¹ Она се бави пољопривредном производњом на властитим економијама, откупом и продајом пољопривредних производа, трговином на мало мешовитом робом и угоститељством.

^{1а} Архив Српске академије наука и уметности, 8711—XXII/a-15 у вези са XXII/a-9.

1838), Спиридон Кончаревић почетком 1838. године, Марко Кричка у другој половини 1838. године, Дамјан Доброта (1839—1894), кратко време био је, по потреби цркве, свештеник у Скрадину и Задру. Кирил Арамбашић 1841, Теодор Жежељ врло кратко време, исте 1841, Стојан Мирковић 1854. Велимир Доброта био је капелан од 1874. до 1884. и администратор парохије 1887. и 1888. Богдан Доброта је био капелан од 1889. до 1893, администратор парохије 1894. и парох од 1885. до 1919, Урош Доброта од 1919. до 1970, Бранко Миланковић 1970. и Рајко Марић од 1970. до сада.²

Имовинске могућности цркве су осредње. Осим две куће које припадају њој, црква је имала године 1854. некокретних добара у земљи: винограда 4,5 ха, оранице 2 ха.³

Овај је земљишни посед после тога повећан и, према инвентару од 1879. године, износио је: винограда око 7 ха и оранице око 6 ха.⁴ Исто оволико земљишта поседовала је црква према инвентару од 1889. године.⁵ Према далматинским приликама ово је био приличан посед и може се рећи да је заједно са другим приходима у то време задовољавао црквене потребе, па је црква могла да одвоји један део за просвету и школу. Према подацима из Катастарског уреда у Шибенику од 1970, црква сада, осим кућа, поседује: винограда 0,5 ха, оранице 8,5 ха, пашњака око 2 ха и шуме око 1,1 ха.⁶

Постанак ове цркве свакако је у вези са досељавањем православних Срба у ове крајеве.

У XVI столећу, за време турске власти, многобројне српске породице доселиле су се у континентални део Далмације.⁷

² У неким изворима се свештеник Мисаило Доброта помиње као Добретић (Хисторијски архив Задар. Списи млетачких провидура, св. IV, страна 39, Анђело Емо 1714—1717), Јован Доброта се у млетачким и неким домаћим изворима помиње понекад као Добретић (Архив САНУ 8711—XXII/a—15 у вези са XXII/a—9), а понекад као Добрета (Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд, 1902, број 8569). Свештеници Јован, потомак истоименог свештеника и Димитрије, а и Андрија до 1836. помињу се као Добрете, иако је по традицији право презиме свих наведених свештеника Доброта. Тако у запису књиге *Псалтир с посљедовањем*, штампарија Јеронима Загуровића у Венецији, 1569/70, на увезном листу 1—б записана је лоза Доброта, свештеника из Братишковача од XVIII до XX столећа. Сви су они записани као Доброте. (В. Мошин и М. Радека, *Пирилски рукописи у сјеверној Далмацији — Братишковци*, Старине, књига 48, страна 202, Загреб, 1958. Књига се чува у свештеничком дому породице Доброта.) Подаци о свим наведеним свештеницима нађени су у: Архиву Српске академије наука и уметности — млетачки извори; Хисторијском архиву у Задру — млетачки извори, матичне књиге братишковачке парохије (1775—1850), списи епархије далматинско-истријске; архиви братишковачке парохије; код Н. Милаша, *Списи о историји православне цркве у далматинско-истријском владичанству од XV до XIX вијека*, I, Задар, 1899; код Љ. Стојановића, *Стари српски записи и натписи*, Београд, 1902, у *Шематизму Далматинско-истријске епархије од 1850. до 1911*. Бивши парох братишковачке парохије, Урош Доброта дао је лично податке о себи и о своме оцу Богдану Доброти.

³ Архива братишковачке парохије. Инвентар парохије св. Николе за 1854.

⁴ Архива братишковачке парохије. Инвентар непокретног имања парохијске цркве св. Николе за 1879.

⁵ Архива братишковачке парохије. Инвентар непокретног имања парохијске цркве св. Николе за 1889.

⁶ Катастарски уред Шибеник, Сабирни лист 1970, број 6, КО Братишковци.

⁷ Dr Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, II, Zagreb, 1944, strana 226.

Када су Турци заузели део Хрватске јужно од Велебита испред њих је узмакло много народа у Приморје и на острва.⁸ А турске власти, да би користиле напуштене и услед рата опустеле земље, насељавале су овамо православне Србе, зване Марлацима, и издавале им наредбе и писмене листове о слободи вере и богослужења.⁹

Могућно је да су се тада неке српске породице доселиле и у Братишковце и ту, крајем XVI столећа, саградиле малу цркву.

Тако, према летопису владике Симеона Кончаревића (1751—1757), којим се користио Милаш, црква у Братишковцима саграђена је и освећена 1592. г. благословом митрополита дабробосанског Аксентија (1579—1601).¹⁰ Посвећена је св. Николи. Према традицији, коју је објавио свештеник скрадински Јован Јавор у Народном Коледару за 1867. г., цркву су почетком XVII столећа саградиле и посветили је св. Николи Павасовићи, који су се тада доселили у Братишковце из Херцеговине. Касније, они су цркву поклонили овом селу, а затим своје земље и куће поклонили цркви и одселили се у истоме столећу у Скрадинско поље близу Скрадина, где и сада живе.¹¹ Према традицији која се чува у племену Павасовића, пре ове цркве на њеном месту постојала је капела.¹²

Треба истаћи да ова црква представља значајан и леп споменик верске архитектуре и старијих стилова из времена управе Турака у овим крајевима. И звоник, зидан у далеко бољим материјалним могућностима ове цркве, показује леп пример старијих романских традиција са уочљивим барокним одликама.

Ова је црква правоугаоног облика, са полукружном олтарском апсидом на источној страни и са звоником испред ње.

Црква је дуга, заједно са олтарском апсидом, 18,90 м, широка 6,40 м (спољне мере) а висока 9 м. Унутрашња ширина је 5 м, а апсида је исто толико широка. Зидови су од камена, дебели 0,70 м.

Црква има двоја врата: једна на западној страни, кроз која се улази у цркву, пошто се прође испод звоника, а друга су јој на јужној страни. У наосу, на западној страни, има још дрвена галерија (хор), на коју се пење степеницама. Олтар има три прозора, који су доста мали, док је наос цркве осветљен са четири нешто већа прозора и једним мањим. Црква је засведена полубличастим сводом. Спољашње фасаде цркве су немаалтерисане, осим полукружног олтарског дела. Изнутра је црква омаалтерисана. Има кров на две воде, а покривена је купом.

⁸ Dr Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, II, Zagreb, 1944, str. 226.

⁹ Dr Рајко Веселиновић, *Историја Српске цркве са народном историјом*, II, Београд, 1966, страна 75.

¹⁰ Н. Милаш, *Православна Далмација*, Задар, 1900, стр. 175.

¹¹ *Narodni Koledar 1867, Zadar*, str. 87 i 88.

¹² По исказу Томе Павасовића из Скрадинског поља.

Црква својом архитектуром припада стилу мањих сеоских цркава приморског типа, грађених углавном од камена.

Усмена традиција каже да црква у почетку није имала свода већ само дрвени кров на две воде (на прље, на греде, на ластавице), па да је после надзидана („шћемерена”, засвођена) о чему говоре затеге — сапони — од гвожђа. Свод је зидан од седре.¹³

По техници грађења, сасвим је могућно да је, како каже усмена традиција, црква и надзиђивана, јер при зидању свода, да би се поново добио кров „на ластавицу”, морали су се зидови за извесну висину надзидати и, да би они били чвршћи, требало је поставити и затеге (сапоне).

У архитектури ове цркве уочљиво је да је олтарска апсида исте ширине као и сам брод цркве, што није карактеристично за цркве средњег века, нити за цркве XV, па чак и XVI столећа. Само код извесних каснијих сеоских цркава апсида има ширину колику и сам брод цркве. Ово је и разумљиво, јер је 1851. године проширен олтарски простор,¹⁴ те је свакако старија апсида имала ипак своја стилска обележја првобитне архитектуре. Тада је наиме саграђен нови пространи олтар, засведен конхом од седре, а покривен купом.¹⁵ Приликом проширења олтарске апсиде направљене су у истој и две нише: за проскомидију и Ђаконикон. Близу проскомидије налази се и сливник. У олтару је часна трапеза од камена.

Уз северни зид грађевине налази се, при крају западне стране, крстионица исклесана од камена.

Промене на олтарској апсиди извршили су свакако сеоски мајстори, а по захтеву проте Дамјана Доброте, тадашњег братишковачког пароха, због чега су и настале ове стилске карактеристике олтарског простора. Исто тако црква је, у шестој деценији прошлог столећа, изнутра темељно обновљена, преуређена, што се све односило на: галерију, кров, прозоре, врата, плочник и друго.¹⁶

За ову цркву је карактеристично и то да је она за време грађења укопана за око 40 см у земљу, што је редовно био случај у крајевима којима су управљали Турци, да би грађевина била што нижа и тиме мање уочљива.

Црква је имала првобитни звоник „на преслицу”. Тај звоник је порушен када је сазидан нови и високи звоник од 28,50 м, који има приземље и три спрата. Звоник је сазидан 1893. године, што се види из натписа изнад врата звоника који је у њега уклесан: „Овај звоник сагради се 1893. при пароху протопрезвитеру Дамјану Доброти при капелану попу Богдану Доброти и при таторима Николи Тробоњачи Бурри Лазиници и Игњатији Гардијану”. Звоник је зидан клесаним каменом, врло солидно, што одаје да су мајстори били одлични каменорес-

¹³ Архива братишковачке парохије. Инвентар непокретног имања парохијске цркве св. Николе за 1879.

¹⁴ Архива братишковачке парохије. Инвентар непокретног имања парохијске цркве св. Николе за 1879.

¹⁵ ХАЗ. Списи православне епархије Далматинско-истријске, свеска 73, број 859.

¹⁶ Исто.

ци. Спратови звоника одвојени су међусобно каменим венцима лепе профилације, а последњи спрат завршен је четвоространим кровом изведеним у облику пирамиде, такође од камена. На чеоној фасади на другом спрату, звоник има један рељефни окулус са орнаментиком која је резана донекле у старим традицијама. Овај звоник зидан је у старијим романским традицијама, о чему говори његово место — постављен је на западној страни —, његова техника грађења, као и полукружни отвори у његовом приземљу и спратовима. Али на њему се осећа и изванредан барокни утицај времена у коме је грађен, што се види на профилацији венаца и на каменој огради код бифора последњег спрата. Својом стилском архитектуром звоник прилично одудара од старе скромне цркве, те се и по томе нарочито види да је она подигнута за време скромнијих могућности њених ктитора.

Пошто је звоник био на извесним местима оштећен, 1964. године је поправљен. То је учињено иницијативом тадашњег братишковачког пароха проте Уроша Доброте уз сарадњу тјутора Буре Карабуве, Илије Драговића и Глише Павасовића. Звоник је поправљен средствима ове цркве, материјалном помоћи владе СР Хрватске и неких верника из иностранства пореклом из ове парохије.¹⁷

Стручно мишљење о техници грађења, архитектури и стилу ове цркве и звоника дао је архитекта, професор др Слободан Ненадовић.^{17а}

Од писаних сведочанстава која су у вези са постанком ове цркве може се навести и запис који се налази на северној страни црквене куће. Кућа је на јужној страни испред цркве. Натпис гласи: „Ова кућа, оставштина Илије Павасовића у XVII столећу. Обновљена 1937. г.” затим, у плочнику испред цркве стоји и надгробни натпис на каменој плочи да је један од Павасовића ту сахрањен 1787. године.

Треба напоменути да Милаш према летопису Кончаревићевом износи поближе о постанку цркве (годину, име и благослов митрополита Аксентија), док други писани извори, не говорећи нам ништа поближе о томе, кажу само да је црква саграђена и посвећена св. Николи у XVII столећу, односно да су је тада саградили Павасовићи.

На основу свега изложеног могло би се рећи да је у току грађења и настајања ове цркве било неколико фаза.

- I фаза: саграђена је мала црква 1592. године.
- II фаза: Павасовићи обнављају ту малу цркву, или на томе месту зидају сасвим нову.
- III фаза: црква коју су зидали или обновили Павасовићи засвођена је, добила је нови олтар и нови звоник.

Иако скромна по својој архитектури, типичној за време када је подигнута, јер је сазидана од самога народа за његове верске и

¹⁷ По подацима бившег братишковачког пароха проте Уроша Доброте.

^{17а} Најтоплије му захваљујемо на стручној помоћи коју нам је пружио.

културне потребе, ова црква је значајан верски и културни споменик српскога народа у овоме крају. Та архитектонска вредност цркве увећана је подизањем стилског звоника, чија архитектура одаје и веће материјалне могућности саме цркве у време његовог грађења.

б) Школа

При овој цркви у „братској”, односно црквеној кући, налазила се више од једне деценије елементарна (основна) народна школа у Братишковцима: најпре 1847. године и од краја 1858. до 1872. године.¹⁸

Напомиње се да су још почетком XIX столећа, за време француске владавине у Далмацији (1805 — 1814), народне школе биле отворане, по градовима и по важнијим местима и у континенталном делу Далмације.

После тога за време друге владавине Аустрије Далмацијом, од 1814, па даље, биле су најпре отворане школе у општинским центрима, а после тога и по селима, нарочито у континенталном делу Далмације, у широким народним слојевима, чија је култура и просвећеност тада била на врло ниском степену. Број основних школа око средине прошлог столећа и даље био је у сталном порасту, нарочито после 1860. године.

Упоредо с тим, а у склопу народно-препородилачког покрета, водила се и борба за народни језик, уместо италијанског, и за национални дух у школама. Требало је, дакле, у првом реду понароднити основне школе као културно-просветне установе, па онда преко њих будити и развијати националну свест у народу, нарочито међу омладином.

Тако су, отварањем основних школа, остваривана два важна задатка: описмењивање и просвећивање народа и, оне су биле национално жариште васпитавајући младе генерације у националном духу.

Под крај петог деценија прошлог столећа почеле су се отворати основне школе и по православним селима, не узимајући у обзир што је у њима и дотле било приватних школа краћег трајања, као и што је било ћака и даље по манастирима и код свештеника. Тада су православни Срби у Далмацији (укључујући ту и Боку) оснивали народне школе на народном језику. Тако 1847. године отворене су српске основне школе¹⁹ по седиштима парохија, које се због заосталости и сиромаштва народа, као и због слабе бриге о њима од стране световних власти, нису могле дуго одржати.²⁰ Срби у Далмацији имали су „становит број основних вјероисповједних школа” и „све школе у Далмацији биле су италијанске, осим једног малог броја које су припадале православној цркви”.²¹ Тако 1848/49. школске године Срби

¹⁸ ХАЗ. Списи православне Далматинско-истријске епархије, свеска 73, број 859.

¹⁹ Србско-далматинскиј магазин 1847, страна 145.

²⁰ Србско-далматинскиј магазин 1848, страна 184.

²¹ *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj u redakciji dr Dragutina Frankovića*, Zagreb 1858, страна 107 i 141.

имају у разним местима Далмације тринаест основних школа на народном језику, док је у свим осталим школама настава још увек извођена углавном на италијанском језику,²² па се преко тих школа ширио италијански културни утицај, и оне су водиле однарођавању. Ове школе са туђинским језиком успевале су само у малој мери да однароде Далматинце због тога што су они по својој природи били отпорни туђинском утицају и што је мали број деце посећивао школе.²³ Италијански језик, подржаван од власти, био је у то време службени језик у читавом јавном животу Далмације.

Нарочито у српским селима на подручју Далматинског загорја и Равних котара била је оскудица у основним школама. Та област је, како се напомиње, у привредном и културном погледу била веома заостала.

Треба напоменути да је 1858, 1859. и 1860. народна школа у Братишковцима била једина у православним селима у читавом континенталном делу северне Далмације, не узимајући у обзир школе по градовима и варошицама, а тек после две године и више, тј. 1861. године, почеле су се отварати и друге основне школе у православним селима Далматинског загорја и Равних котара. Осим тога, то је била једина школа у поменутој области, која се, заслугом тадашњег школског надзорника проте Дамјана Доброте, читаву деценију непрекидно одржавала. Број тих школа био је у току времена у лаганом, али сталном порасту. Тако 1868. године било је на подручју поменуће области седам основних школа у православним селима, и то у: Братишковцима, Брибиру, Ервенику, Жегару, Буковићу, Трибњу и Стрмици.²⁴ Те школе са народним језиком отваране су у седиштима парохија залагањем првенствено родољубивог свештенства. Оне су деловале на развитак националне свести.

Упоредо са јачањем националног покрета шездесетих година и даље, упорним заузимањем народњака, повећавао се постепено број основних школа на народном језику и у српским и у хрватским крајевима.

На питање намесништва у Задру да ли треба да се уводи италијански језик у школе са православним становништвом на подручју православне епархије, дат је одговор да „није потребно да се у основним школама које делују у срединама са православним становништвом уводи италијански језик, јер то становништво припада искључиво Славенској нацији”.²⁵ О развоју основног школства у Далмацији у то време, односно о оснивању и одржавању основних школа и о учитељским платама биле су дужне, по тада постојећим прописима, да се нарочито брину политичке општине.²⁶ Како су оп-

²² Србско-далматинскиј магазин 1848, страна 184.

²³ Dr Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, II, Zagreb, strana 323.

²⁴ Подаци о поменућим школама узети из Шематизма Далматинско-истријске епархије за поменуће године.

²⁵ ХАЗ, РСН (1860) VIII бр. 21089/267 (Цитирано из необјављене докторске дисертације Иве Перића *Борба за народни језик и национални дух у далматинском школству од 1860—1918*. Универзитетска библиотека Београд, Р. Д. 3703).

²⁶ Dr Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, II str. 350.

штине због сиромаштва, немарности и непросвећености често о томе слабо водиле рачуна,²⁷ то су подстицај и иницијатива за завођење школа у православним селима долазили често од цркве, фондација и самог свештенства.

О унапређењу ових православних школа у образовно-васпитном и материјалном погледу бринуле су се световне и црквене власти. Нарочито су црквене власти водиле бригу о васпитању у црквеном и националном духу.

Ове школе су се у основним смерницама из области просвете управљале по прописима централне бечке владе и покрајинске владе у Задру, иако су по тада постојећим прописима биле под непосредним надзором, управом и јаким утицајем цркве.

Православне школе спадале су под надзор православне конзисторије у Задру.²⁸ Црквене власти постављале су и школско особље. Католичке црквене власти — бискупије — подносиле су извештај о католичким школама, а православна конзисторија у Задру о школама својих верника. Према овоме, школе су се делиле по вероисповести својих верника.²⁹ Управитељи школа и школски непосредни надзорници били су свештеници. У школама су обично предавали свештеници и свршени клирици (свршени богослови), а ређе и световни учитељи. Настава је извођена три до четири часа дневно.³⁰ Школска администрација вођена је заједно са црквеном.

Стални учитељи добијали су према могућностима одређене плате од политичке општине, фондације или црквене општине, а делимично и од владе.³¹ Вреднији учитељи добијали су, поред плате, и мању награду од намесништва и покрајинског одбора.³² Плате су биле у највећем броју случајева мале и неуредно издаване.³³

Парохијски пак свештеници који су, у недостатку учитеља, и поред својих дужности, предавали у основним школама, добијали су мање награде од владе и покрајинског одбора. А понекад, из родољубивих разлога, поред својих парохијских дужности, предавали су и бесплатно.³⁴ За сваки преглед рада у школи надзорници су добијали по три форинта.³⁵

По прописима од 1869. године школа се одвојила од цркве, па је надзор над школама, обављан до тада од црквених власти, прешао са истих на државне власти. Али се и после тога дуго осећао утицај цркве на школе. Тако су верска настава и њен надзор остали и даље у надлежности цркве, а свештеници су постали чланови месних школских већа. Исто тако, у покрајинском и котарским школским већима

²⁷ A. Ströhl, *Pučko školstvo u Dalmaciji . . .*, Zadar, 1900, str. 35.

²⁸ A. Ströhl, *Pučko školstvo u Dalmaciji . . .*, Zadar, 1900, strana 32.

²⁹ A. Ströhl, *Pučko školstvo u Dalmaciji . . .*, Zadar, 1900, str. 34.

³⁰ Србско-далматинскиј магазин 1864, стр. 163.

³¹ Србско-далматинскиј магазин 1866, стр. 169.

³² Србско-далматинскиј магазин 1864, стр. 163.

³³ Србско-далматинскиј магазин 1868, стр. 150.

³⁴ Србско-далматинскиј магазин 1866, стр. 169.

³⁵ Србско-далматинскиј магазин 1864, стр. 163.

били су и представници цркве. Школска већа — месна, котарска и покрајинско — била су као управне и надзорне школске власти.³⁶

План и програм за све основне школе у Далмацији био је по прописима исти. Али, иницијативом православне цркве, у српске основне школе били су уведени: Буквар, Часловац и Псалтир. То су били најважнији уџбеници, и на основу њих учило се писмености. Најпре се учила ћирилица, а тек после тога латиница. Настава се изводила на народном језику. У оваквом школском програму далматински Срби су видели и свој постепени културно-просветни успон, васпитање у привржености православљу и најбољу границу за очување свога националног бића.

У то време у елементарној настави, при учењу писмености, радило се по методи срицања. При учењу није било никаквог објашњавања, нити су пак употребљавана каква очигледна наставна средства. Главни је било учење напамет — меморирање. Деца су задатак читала и понављала тако дуго док га нису научила напамет. И рачун се, као и све друго, учио механички, без разумевања. Радило се слично тадашњој манастирској методи.

Као што је напред речено, у „братској”, односно црквеној кући, отворена је 1847. године први пут основна школа у Братишковцима као „меншаја спомагатељнаја” (мања помоћна).³⁷ У ствари, били су то први покушаји — почеци — описмењавања у овом кућају. То су биле школе које су те године уведене у седиштима парохија подстицајем цркве, а по одобрењу владе. Учили су се предмети најпотребнији човеку хришћанину.³⁸ Предавали су пароси или њихови капелани.³⁹

У овим школама се није радило по строго утврђеном распореду часова ни по строго утврђеном програму за разредну наставу. Некада су часови били краћи, а некада дужи, и предавало се некад опширније, а некада у краћем обиму, што је условљавало и трајање школских часова. То су, дакле, биле школе „из нужде”, које нису имале све потребне услове за нормалан рад. У братишковачкој школи је било уписано четрнаест ученика (12 мушких и 2 женска детета) разног узраста од 7 до 13 година. Били су обухваћени ученици из три суседна села: Браташковци 9, Пластово 2 и Велика Глава 3 ученика.⁴⁰ Иако је по тада постојећим прописима било одређено да школе посећују деца оба пола, ипак су школе посећивала углавном мушка, а изнимно женска деца. По тадашњим прописима настава се изводила одвојено за мушку, а одвојено за женску децу.⁴¹

Први учитељ био је месни парох прота Дамјан Доброта. На крају другог „теченија” 1847. године био је оцењен успех из ових предмета: хришћанска наука, читање (срицање), рачун (умено рачунање) и црквено певање. Није била оцењена због непохађања шко-

³⁶ *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj u redakciji dr Dragutina Frankovića, Zagreb, 1858.*, страна 142.

³⁷ Архива братишковачке парохије за годину 1847, број 24.

³⁸ *Србско-далматинскиј магазин 1847*, страна 145.

³⁹ Исто.

⁴⁰ Архива братишковачке парохије за 1847, годину, број 24.

⁴¹ A. Ströhl, *Pučko školstvo u Dalmaciji...*, Zadar, 1900, str. 24.

ле половина ученика. Оцене су изражаване само речима, на пример: добар, веома добар, превасходниј. Уз то оцењено је и: владање и приљезност. Одсуствовање ученика није бележено по часовима ни по данима, већ се бележило описно: одсуствовао стално, одсуствовао много, одсуствовао довољно.⁴²

После једне године рада, ова је школа, као и огромна већина у другим селима, престала да делује, јер родитељи, због своје заосталости и сиромаштва, удаљености школе и нехаја, нису слали децу у школу.⁴³ Због насталих прилика ова школа пуних једанаест година била је затајила са радом. Иако није формално постојала, она је ипак вршила просвећивање народа. Ту улогу школе унеколико преузима црква, јер је месни парох Дамјан Доброта, који је и раније био учитељ ове школе, и у цркви и изван цркве поучавао народ и просвећивао га.

Иницијативом и залагањем проте Дамјана Доброте, ова школа је као основна народна школа „*scuola elementare popolare*”, почетком 1858/59. школске године, у истој црквеној кући по други пут отворена и одржавана, нарочито у првим годинама, углавном средствима парохијске заједнице.⁴⁴ Настава је извођена на народном језику, а италијански се учио само као наставни предмет,⁴⁵ иако овоме језику деца нису била наклоњена нити су имала интересовање за њега.

Прота Дамјан Доброта завршио је гимназију у Сремским Карловцима, а потом, 1836. године, у истом месту, богословију која је тада била богословска школа највишег стручног ранга међу православним Србима. Као свршени богослов био је извесно време професор клирикалне школе у Шибенику. Био је врло образован и културан човек. Од 1847. до краја 1869. године био је школски надзорник у скрадинском надзорништву, а истовремено и управитељ братишковачке школе, када је она радила, а по неким изворима и до 1871.

Радио је много и на унапређењу просвете. Прота је био и добар педагог. Његов разговор је друкчији са неуким људима од онога са образованим. „Својом спремом прота Дамјан Доброта спада у најобразованије старије свештенике. Био је пример и углед честитог живота. Знао је оно што се каже и са сељаком и са господом. У сељачкој кући поучавао је народ, а у господском друштву водио мудре разговоре”.⁴⁶

Бринући се за културу и просвету народа у северној Далмацији, прота увиђа да без знања и науке нема никаквог напретка ни будућности, па, да би пробудио свест о потреби културног уздизања, истиче ову увек савремену и далекосежну мисао: „Без науке, без просвјете све је пропало”.⁴⁷ А знајући да се идеје просвете не могу

⁴² Архива братишковачке парохије за 1847. годину, број 24.

⁴³ ХАЗ, списи православне Далматинско-историјске епархије, свеска 50, број 472.

⁴⁴ ХАЗ, РНС (1858) VII С број 2741.

⁴⁵ ХАЗ, РНС (1864) VII С број 5193/1228.

⁴⁶ Српски Глас, Задар 1896, број 33.

⁴⁷ Србско-далматинскиј магазин 1861, страна 164.

остварити без јаких материјалних средстава, прота Дамјан пропагира оснивање фондација — задужбина намењених просвети, истичући: „Може ли се пак на богоугоднију и кориснију циљ одредити него да се дјеца уче, народ просвјештава”.⁴⁸

Ове школе су биле дворазредне. У неким је доцније уведен и трећи разред.

Према подацима из 1861. године, у првом и другом разреду браћишковачке народне школе употребљавали су се ови уџбеници на српском језику: „Буквар”, „Језикословна читанка”, „Часловац” и „Псалтир”, штампани ћирилицом; на италијанском језику: за други разред: почетница италијанска и граматика италијанска.⁴⁹

Према подацима из 1868/69. школске године у српском народном „училишту” у Братишковцима, „теченија” првог, предавали су се ови предмети:

У првом разреду: Наука хришћанска (хришћанске молитве са верским заповестима); Буквар (лагано читање ћирилицом — срицање); Рачун — практично бројање; Црквено певање.

У другом разреду: Молитве (тумачење молитава); Почети кратке свештене историје; Буквар (читање ћирилицом — „побрже”); Рачун (практично бројање и писање бројева); Писање слова; Црквено певање, нешто опширније.

У првом и другом разреду била је оцењена и гимнастика.

У трећем разреду: Катихизис (основно учење о вери, кратка свештена историја); Читање (Српска читанка за III разред); Српска словница (основно знање из граматике); Часловац и Псалтир; Рачун (сабирање, одузимање и множење); Писање (лепо писање — краснопис из српског и италијанског језика); Црквено певање; Читање латиницом.

Док није био уведен трећи разред, Часловац и Псалтир као школски уџбеници употребљавани су у првом и другом разреду.

Оцењивани су још и: писмени састави (први покушај), казивно писање (диктат) српски и италијански, ортографија — правопис. Исто тако оцењени су: способност, прилежност и владање.⁵⁰

На предлог проте Дамјана Доброте, био је постављен, крајем 1858. године, за учитеља свршени клирик Симеон Добрић⁵¹ и у томе својству остао три следеће године.⁵²

После њега 1862. и 1863. године био је учитељ клирик Сава Бијелић.⁵³ Неко време 1864. године био је учитељ Михајло Мршић.⁵⁴ Затим је на предлог проте Дамјана био постављен у октобру 1864. године јереј Михајло Драголовић⁵⁵ са платом од 210 форинти годишње и

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Архива браћишковачке парохије за годину 1861, број 102.

⁵⁰ ХАЗ, РНС (1869) VIIС број 8232.

⁵¹ ХАЗ, РНС (1858) VIIС број 2714.

⁵² Шематизам Далматинско-истријске епархије 1859, 1860. и 1861.

⁵³ Шематизам Далматинско-истријске епархије 1862. и 1863.

⁵⁴ Шематизам Далматинско-истријске епархије 1864.

⁵⁵ Архива браћишковачке парохије за годину 1864, број 298.

бесплатним станом у црквеној кући и остао је на тој дужности три следеће године,⁵⁶ у 1868. години, и поред својих парохијских дужности у тако великој парохији, дужност учитеља преузео је лично парох и управитељ школе прота Дамјан Доброта.⁵⁷ Он је био награђен за свој учитељски рад са 50 форинти од намесништва у Задру. Године 1869. био је учитељ Јаков Грчић, свршени ђак учитељске школе у Арбанасима код Задра, која је отворена крајем новембра 1866. године.⁵⁸ Он је на ту дужност био постављен на предлог проте Дамјана Доброте са платом од 300 форинти годишње, и то: од намесништва 100, покрајинског одбора 50, општине 100 и братишковачке цркве 50 форинти.⁵⁹ Био је овде као учитељ до 1871. године.

Када је почетком 1858/59. школске године обновљена ова школа, број полазника је био мали, — свега 12 ученика. У 1860. години било је уписано 10, у 1861. години 12, у 1862. години 10, у 1863. години 10, у 1864. години 12, у 1865. години 9, у 1866. години 15, у 1867. години 24, у 1868. години 31,⁶⁰ а у 1869. години 24 ученика.⁶¹

Као што се види, тек после неколико година број ученика се повећао. Тако је 1868. године, када је лично прота био учитељ ове школе, његовим заузимањем и убеђивањем родитеља да шаљу децу у школу, тај број порастао на 31.

Протиним заузимањем, братишковачка црква, која је тада била прилично имућна и чији су приходи у то време износили око 1000 форинти годишње, помагала је материјално ову школу, дајући учитељу плату, односно део плате, и бесплатан стан у црквеној кући. Братишковачка и дрнишка црква истакнуте су као пример помагача просвете и школе.⁶² Тако је ова помоћ износила, на пример, за 1861. годину,⁶³ 150 форинти годишње, 1862.⁶⁴ и 1863.⁶⁵ ова црква је давала плату „појачу заједно и учитељу и заједно рачунополагатељу” 150 форинти годишње, 1864.⁶⁶ и 1866.⁶⁷ по 110 форинти, а 1869. године учитељу је давала 50 форинти годишње.⁶⁸ Овим се и материјални положај

⁵⁶ Шематизам Далматинско-истријске епархије 1865. 1866. и 1867.

⁵⁷ Шематизам Далматинско-истријске епархије 1868.

⁵⁸ Универзитетска библиотека Београд, РД, 3703, Иво Перић, *Борба за на родни језик и национални дух у далматинском школству од године 1860—1918*, страна 124.

⁵⁹ ХАЗ, РНС (1869) VII С број 8232.

⁶⁰ Подаци о броју ученика од 1858/59. школске године до 1868. закључно узети из Шематизма Далматинско-истријске епархије.

⁶¹ ХАЗ, РНС (1869) VII С број 8232.

⁶² Србско-далматинскиј магазин 1863, страна 159.

⁶³ Србско-далматинскиј магазин 1862, страна 160.

⁶⁴ Архива братишковачке парохије, Извод рачуна из дневника прихода и расхода цркве св. Николе у Братишковцима за годину 1862, бр. 58.

⁶⁵ Архива братишковачке парохије, Извод рачуна из дневника прихода и расхода цркве св. Николе у Братишковцима за годину 1863.

⁶⁶ Архива братишковачке парохије, Извод рачуна из дневника прихода и расхода цркве св. Николе у Братишковцима за годину 1864.

⁶⁷ Архива братишковачке парохије, Извод рачуна из дневника прихода и расхода цркве св. Николе у Братишковцима за годину 1866.

⁶⁸ ХАЗ, РНС (1869) VII С број 8232.

учитеља поправља, што је имало за последицу да и настава буде квалитетнија. Школу су на протино заузимање помагале материјално, иако доста ограничено, и световне власти: покрајинска влада у Задру и општина у Скрадину.

Културно заостали народ, не схватајући вредност, значај и практичну корист школе, даје снажан отпор школи и просвети, па прота у свом раду као школски надзорник, управитељ и учитељ, наилази на разне препреке и кочења. У једном свом извештају, говорећи између осталог и о школи, он каже: „Катихизација и школа су ми више бриге, труда и старости задале, него сви остали неизмјерни труди парохијски пишћући на власти и изгонећи дјецу у школу и на катихизацију”.⁶⁹ Али он, подстицан љубављу према народу, а нарочито према омладини, својим упорним радом савлађује ове препреке и постиже видан успех.

Што ова школа није постигла још и бољи успех, разлози су: слаба брига скрадинске општине о њој, која је последица сиромаштва и немара; ограниченост у школском простору; недовољна стручна спремност наставничког кадра, њихове слабе плате и неуредно издавање истих.

Због заосталости и сиромаштва сеоских родитеља било је слабо и неуредно похађање школе. Поред овога, још и нерешени земљишни односи на селу допринели су да су сељаци били понекад недовољно заинтересовани за школу.

Братишковачка основна школа била је у то време расадник просвете и културе не само овога села, него је она вршила и знатан утицај на просвећивање народа целе околине.

Па када је ова школа због лоших материјалних прилика, недовољног разумевања, а нарочито због тога што није било учитеља прекинула са радом 1872. године, ова црква поново постаје једино просветно и културно средиште овога краја. Она је и даље просвећивала овај народ поукама и саветима који се односе на разне проблеме у вези са животом људи и њиховим радом. Тада народ није имао прилике дуго времена да чује реч поуке од учитеља, па је „благослов просвете овај народ још једино примао од цркве”.⁷⁰ Али упркос томе што је ова школа 1872. године престала да ради, не би требало заборавити да је напред поменути рад ове школе био добар почетак, да је то био јак подстицај да се школа поново успостави.

Треба напоменути да је ова првобитна школа, која је при овој цркви постојала и деловала у шестој и седмој деценији прошлога столећа, радећи под надзором цркве дала значајне зачетке просвети овде, односно да је прота Дамјан Доброта, руководилац ове школе, ударио темеље просвети и култури тога краја, и то је имало знатног утицаја при крчењу пута за отварање потпуније и савременије школе 1894/95. школске године. Она је радила под много повољнијим условима, у новој школској згради, тада подигнутој нарочито залагањем скрадинске општине, на чијем је челу био родољуб Филип Синобад,

⁶⁹ ХАЗ. Списи православне епархије Далматинско истријске, свеска 73, број 589.

⁷⁰ Српски Глас, Задар, 1894, број 46.

као и залагањем тадашњег школског надзорника родољуба Славомира Синчића и материјалном помоћу покрајинске владе у Задру, пошто је пре тога, 21. X исте године, уз освећење исте зграде свечано отворена уз присуство готово целог села, црквених и школских власти.⁷¹

Ова школа која потиче, као што је напред речено, још из пете и шесте деценије прошлога столећа, током времена развила се у пуну основну школу, која и данас ту постоји.

Према томе, првобитна братишковачка основна школа била је расадник просвете и културе тога краја од њеног оснивања па до данас.

Као једина школа за извесно време у православним селима на подручју северне Далмације, она је била и снажан подстицај за отварање школа и у другим селима поменуто области, служила као пример и доказ да се у заосталим и сиромашним селима могу отворати и одржавати школе.

Ова школа је, дакле, дала знатан допринос развијању писмености и просвећивања у томе крају. Она је васпитавала омладину у духу православног хришћанског учења и давала најпотребнија корисна знања за практичан живот.

Исто тако, она је знатно допринела борби за афирмацију и увођење народног језика и националног духа у школе и својим радом у духу препородилачког народног покрета допринела и зближавању и слози Срба и Хрвата у томе крају, као и коначној победи народног језика у школама Далмације.

Црква и школа у Братишковцима шириле су просвету и културу, васпитавале народ у верском и националном духу.

⁷¹ Исто.

Zusammenfassung

Radoslav Dobrota

DIE KIRCHE DES HEILIGEN NIKOLAUS IN BRATIŠKOVCI UND DIE VOLKSSCHULE BEI DERSELBEN

Das Dorf Bratiškovci ist 30 km von Šibenik entfernt. Nach der Chronik des Bischofs Simeon Končarević (1751—1757) wurde die Kirche im Jahre 1592 errichtet und geweiht. In der ersten Hälfte des XVII-Jahrhunderts wurde sie seitens der Familie Pavasović restauriert oder ausgemauert und nachher noch zweimal erneuert. Der erste Glockenturm wurde niedergerissen und ein neuer 1893 errichtet.

Die Kirche gehört zum Baustil kleinerer Dofkirchen des Küstentypes, gebaut aus Stein, gewölbt, und der Glockenturm wurde im älteren romanischen Stil mit Barockelemente gebaut.

Im Artikel sind Daten über Priester dieser Pfarrei, sowie über Vermögensumstände der Kirche in der Vergangenheit angegeben.

Bei dieser Kirche war am Ende des sechsten und im siebenten Jahrzehntes vergangenen Jahrhunderts auch eine Schulte, die unter der Verwaltung und Aufsicht der Kirche stand. Die Schule hatte eine grosse Bedeutung im kontinentalen Teil Norddalmatiens, im Gebiet welches auch von orthodoxen Serben bevölkert ist.

Die Schule wurde im Jahre 1847 gegründet und Ende 1858 erneuert.

Im Einklang mit den Ideen des damaligen Volkserwachens war diese Schule an der Annäherung von Serben und Kroaten in dieser Gegend betätigt.

Nach den damals geltenden Vorschriften (bis 1869) waren die Schulen unter Aufsicht und Einfluss der Kirche, wenngleich sie auch der Aufsicht der zentralen Regierung in Wien und der regionalen Regierung unterstellt waren.

Die Volksschule in Bratiškovci war ein Anregen zur Gründung von Schulen auch in anderen serbisch-orthodoxen Dörfern in diesem Gebiet.

Радослав Доброта

ЦЕРКОВЬ СВЯТОГО НИКОЛАЯ В БРАТИШКОВЦАХ И НАХОДЯЩАЯСЯ ПРИ НЕЙ НАРОДНАЯ ШКОЛА

Село Братишковци расположено на расстоянии 30 километров от Шибеника. В нём есть небольшая православная церковь. По летописи владыки Симеона Кончаревича (1751—1757) она построена и освящена в 1592 году. В первой половине XVII^{го} столетия её обновили, а может быть и заново отстроили Павасовичи. Позднее, она еще дважды была обновляема. Первобытная колокольня „на Пресличу“ была разрушена, а новая отстроена в 1893 году.

Церковь принадлежит к стилю малых сельских церквей приморского типа, выстроенных из камня. Имеется свод. Колокольня выполнена в стиле более старых романских традиций и барочных элементов. Она является значительным религиозным и культурным памятником сербского народа того края.

Веками она воспитывала местный народ в Духе православного учения, что является неоспоримой заслугой ея приходского священства.

Далее, автор приводит ряд данных о священниках, служивших в этом приходе, а так же и о материальном положении церкви в ея прошлом.

Здесь, при церкви, в конце шестого и на протяжении седьмого десятилетия прошлого века, существовала и школа. Школа это приобрела большое значение в континентальной части северной Далмации, на территории, населённой и православными Сербам. В то время весь этот край, как в смысле хозяйственно-экономическом, так и в культурно-просветительном, долго оставался весьма запущенным и отсталым.

Школа была основана в 1847 году, а обновлена стараниями местного приходского священника Дамияна Доброты в конце 1858. года. Только эта школа непрерывно работала до конца седмой декады прошлого столетия, а между 1858 и 1860 годами явилась единственной школой среди православных сёл помянутой области.

В своё время школа выполняла значительную роль в двух направлениях: с одной стороны она работала над обучением грамоты, давая необходимые, и полезные для жизни знания, воспитывая и просвещая население, а особенно молодёжь, в духе православного христианского учения. — С другой стороны, своей активностью она оказывала значительную помощь сохранению и афирмации народного языка и национального духа в борьбе против влияния чужестранцев. Параллельно с этим, сообразуясь с возрожденческими идеями народного движения той эпохи, она трудилась над осуществлением сближения и взаимного согласия наших народностей, т. е. Сербов и Хорватов, живущих на общей территории.

Школы, по правилам того времени (до 1869), находились под надзирательством и сильным влиянием Церкви, но в основном направлении управлялись по предписаниям центрального Венского правительства и местных областных властей.

Братишковская, первоначальная школа явилась примером и дала импульсы для открытия школ и в других сёлах, а кроме того служила доказательством того что и в отсталых и бедных сёлах могут открываться и существовать подобные школы.

Таким образом и церковь и школа, в своё время, являлись светочем и рассадником культуры и просвещения народа того края.

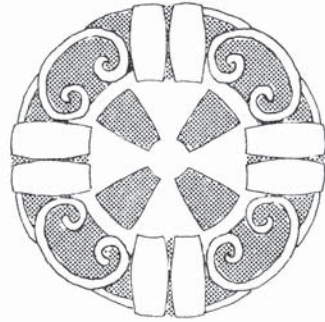
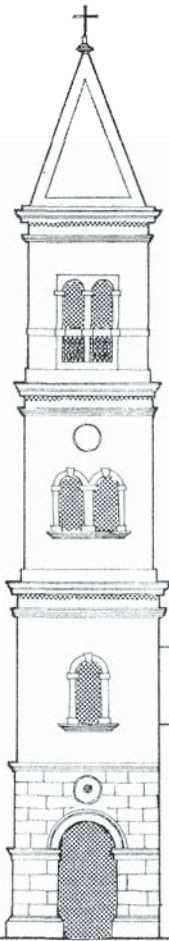

Скица положаја села Братишовци
у односу на остала места

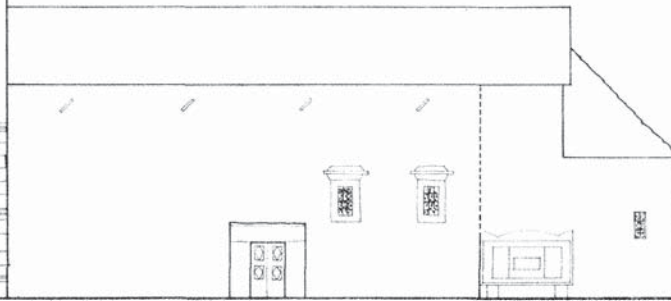

*Братишковачка црква са зградама. Пре обнављања
у овим зградама била је школа и стан учитеља.*

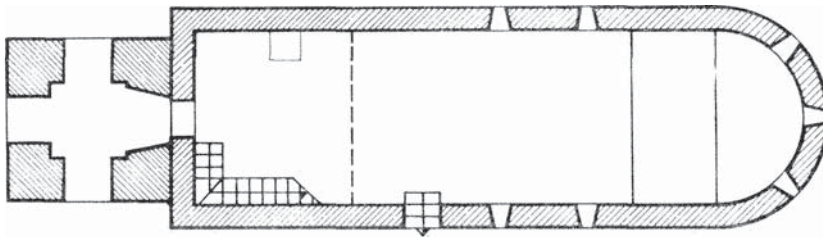
ЦРКВА У СЕЛУ БРАТИШКОВЦИ КОД
ШИБЕНИКА

РОЗЕТА НА ЗАПАДНОЈ
ФАСАДИ ЗВОНИКА 1:10

ЈУЖНИ ЦЗГЛЕД

ОСНОВА

СНИМЛА
Др. инж. од. Р. Клемент